

מחשבות על "לפני עיוור"

לפני שנים מספר פרסמתי ב"אקדמות" (גליון כ"ט) מאמר שכותרתו "היש בסיס הלכתי לקוד לבוש לנשים?". במאמר זה ניסיתי להראות כי אין בסיס כזה, כלומר שאין חיוב הלכתי על האשה לכסות חלקים מגופה בשעה שהיא יוצאת לרשות הרבים או נחשפת לעיני גברים.

הנושא הוא כמובן יותר רחב מן ההצהרה הבסיסית הזו ודורש דיון בכמה וכמה סוגיות, ולמאמרי התפרסמו מספר תגובות ששללו את מסקנותי וטענו את ההיפך, יקרא הקורא וישפוט. כאן ברצוני להתמקד רק בנקודה אחת, אשר עלתה בחדות מסוימת במאמר התגובה של הרב יהושע ענבל ("המעין", תשרי תשע"ו) בתגובתי ובתגובתו לתגובתי (גליון ניסן של אותה שנה).

אחת הטענות שאותן העליתי במאמרי המקורי היתה שאלת "מאיזה טעם דנתוני": בהנחה שיש על האשה חיוב לכסות חלקים אלו ואחרים של גופה, על אילו מצוות או תקנות דרבנן מבוסס החיוב הזה?

אפשר לחשוב על כל מיני כיווני תשובה לשאלה זו, אבל הרב ענבל במאמרו הציג תשובה אחת מרכזית: לדעתו, מה שמכונה היום "דיני צניעות", כלומר חיוב האשה לקוד לבוש לא חשוף, הוא סניף של דיני "לפני עיוור לא תתן מכשול" שנדרשו אצל חז"ל כאיסור לעזור באפנים מסוימים לעובר עברה. לדברי הרב ענבל, אשה היוצאת בלבוש לא צנוע לרשות הרבים מכשילה את הגברים הנמצאים שם באיסור הסתכלות בנשים, ואם כך היא עוברת על איסור לפני עיוור.

יש הרבה נקודות בהן ניתן לדון בתשובתו של הרב ענבל. כאן ברצוני להתמקד בשאלה שעלתה אצלי בקשר לאיסור לפני עיוור עצמו. תחילה אצטט את תשובתי לרב ענבל:

בעונותי לא הצלחתי מימי להכניס סדר במקורות השונים אותם אני מכיר בסוגיה זו, ואני מוצא כי קשה להציג תובנה כללית שלא ניתן יהיה להביא לה סתירה מדין זה או אחר, אך בכל זאת אציע כאן כמה מחשבות, חלקן כלליות וחלקן נוגעות לחיובי הצניעות.

השאלה הבסיסית, אותה הצגתי כבר במאמר המקורי, נוגעת להיותו של איסור לפני עוור – אם לא מגבילים אותו בצורה מסוימת – כה רחב, עד שניתן לכלול בו כמעט כל פעולה אנושית. אם אני קונה מכונית חדשה ונוצצת הרי שהכשלתי את שכני בלאו דלא תתאוה ואולי גם לא תחמוד. המורמונים מאמינים שניתן להמיר אנשים לדתם גם לאחר מותם והם סורקים רשומות של מתים ועורכים טקסי עבודה זרה כדי להמירם, ועל כן כל מי שמפרסם מודעת אבל מכשיל לכאורה את אנשי המכון שהקימו לצורך זה במקדשם אשר במדינת יוטה באיסור ע"ז שגם בני נח מצווים עליו. שיחה פשוטה יכולה להדרדר ללשון הרע, העסקת עובד בתנאים מודרניים מעמידה בפניו אלפי אפשרויות להנות מממונו של המעסיק ללא היתר, וכמעט אין מי שלא נכשל בסיטואציות כאלו כפי שלימדונו חז"ל שרובם בגזל וכולן באבק לשה"ר. באזורים מסוימים במדינתנו צפיפות הקבצנים היא כזו שכמעט ואי אפשר לחיות שם מבלי לעבור כל יום על לא תעשה של לא תאמץ ולא תקפץ ולבטל מצוות עשה של פתח תפתח, וכן הלאה עד אינסוף.

לא פשוט להמציא קו תיחום שיחלק בין פעולות אותן ניתן להגדיר כ"לפני עוור" ובין כאלו שאינן. אפשר להציע שחפץ כלשהו צריך לעבור מיד ליד, או שלפני עוור חל רק כאשר השני מבקש את הפעולה האסורה, אבל אין זה מסתדר עם המכה בנו גדול ועוד דוגמאות. מה שניסיתי לטעון במאמר הוא שאיך שלא נחלק בין המקרים שנאסרו לבין רכישת מכונית נוצצת או קיבוץ נדבות שהמנהג להתירם, סביר להניח שהקו המפריד יפול כך שחיוב הכיסוי לא יכלל בתוך גדר לפני עוור.

מטרתי במאמר זה היא לפרט קצת באשר לנקודות הללו.

עברי דנהרא

המקרה הקלאסי של לפני עוור, זה המופיע בגמרא עבודה זרה דף ו', מובא בהקשר של האיסור למכור בהמה לגויים לפני יום אידם, כלומר לפני יום החג שלהם. הגמרא שואלת מה הטעם לאיסור זה:

איבעיא להו משום הרווחה (דרווח ואזיל ומודה לעבודת כוכבים ועבר ישראל משום לא ישמע על פיך – רש"י) או דלמא משום ולפני עור לא תתן מכשול (דמזבין ליה בהמה ומקריבה לעבודת כוכבים ובני נח נצטוו עליה)?

למאי נפקא מינה? דאית ליה בהמה לדידיה. אי אמרת משום הרווחה, הא קא מרווח ליה. אי אמרת משום עור לא תתן מכשול הא אית ליה לדידיה.

כלומר אם האיסור למכור בהמה לגוי הוא מצד הכשלתו בעבודה זרה, מפני שהוא עתיד להקריב את אותה בהמה לאלוהיו, מותר יהיה למכור לו בהמה אם יש לו אחת.

וכי אית ליה לא עבר משום עור לא תתן מכשול? והתניא אמר רבי נתן מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר ואבר מן החי לבני נח ת"ל 'ולפני עור לא תתן מכשול'. והא הכא דכי לא יהיבין ליה שקלי איהו וקעבר משום לפני עור לא תתן מכשול? הכא במאי עסקינן דקאי בתרי עברי נהרא (עובד כוכבים מצד זה וישראל מצד זה דאי לא יהיב ליה לא מצי שקיל – רש"י).

מסקנת הגמרא, אם כן, היא שאיסור לפני עיוור לא חל אלא אם כן המושיט והנישט נמצאים ב"תרי עברי דנהרא", כלומר שהעובר לא מסוגל להגיע אל החפצא של העבירה אלא אם כן יזכה לסיוע. לכן אם יש לגוי בהמה הרי שאין לו בעיה להקריב אותה ולכן לישראל מותר למכור לו בהמה נוספת. אם לגוי אין בהמה אזי הישראל יעבור בלפני עיוור.

הרעיון של תרי עברי דנהרא מוליד בעיה בסיסית: כמה קשה צריך להיות לעובר העבירה להגיע אל מטרתו על מנת שנגדיר את המצב בתור תרי עברי דנהרא? מה הדין אם החפצא של העבירה נמצא בצד השני של הנהר אבל יש מעבורת, או שאפשר לעבור את הנהר בשחיה בהתאמצות מסוימת וכדומה? על פניו קשה לומר שהמושג של "תרי עברי דנהרא" כוונתו שאין לעובר העבירה שום אפשרות שבעולם לעבור אותה ללא סיוע, אבל אם כך – מה הגבול?

חפץ הנמצא למכירה

הרמ"א (יו"ד קנ"א ד') הביא בשם המרדכי, בהקשר האיסור למכור לגוי דברים המיוחדים לעבודת כוכבים כמו לבונה זכה וכדומה

יש אומרים (זהו המרדכי) דהא דאסור למכור דברים השייכים לעבודתה היינו דווקא אם אין להם אחרים כיוצא בו או שלא יוכלו לקנות במקום אחר, אבל אם יכולים לקנות במקום אחר מותר למכור להם כל דבר, ויש מחמירין (את זה הוא מביא בשם הר"ן), ונהגו להקל כסברה ראשונה.

הש"ך במקום מעיר שמה שכתב הרמ"א בשם הר"ן "יש מחמירין", אין הכוונה לומר שלדעת הר"ן אם יש חנויות אחרות שמוכרות את הסחורה האסורה עדיין מדובר בתרי עברי דנהרא. הר"ן (שכלל לא התייחס לדברי המרדכי) אמר דבר אחר: הוא אמר שגם במקרה של חד עבר דנהרא עדיין אסור

להושיט חפצא של עבירה לאדם. ולמה? מפני שיש דין של קטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו¹, והר"ן אומר שאם כך – גדול אוכל נבלות לא כל שכן. נמצא שאם ראובן ניגש לחזיר ומעוניין לאכול אותו, יש עלי חוב למנוע ממנו לעשות זאת, ואיך שלא נפרש לעצמנו את גדרי החוב הזה בוודאי שאסור יהיה לי להושיט לו את החתיכת חזיר על מגש של כסף.

אם כך, מה משמעותו של איסור לפני עיוור שחל רק בתרי עברא דנהרא?

הש"ך מציע שתי אפשרויות. לדעתו הרמ"א הבין מדברי הר"ן שבמקביל לאיסור לפני עיוור שהוא מדאורייתא וחל רק בתרי עברי דנהרא, יש גם חיוב הפרשה שגורר איסור הושטה גם בחד עבר דנהרא, אלא שאיסור הושטה זה הוא **מדרבנן**. כלומר יש איזו הכפלה (להבנת הרמ"א בדברי הר"ן) של האיסור: לפנ"ע דאורייתא בתרי עברי דנהרא, ואסור דרבנן (היום קוראים לו לפעמים "מסייע") בחד עברא².

יש עוד אפשרות שבה מצדד הש"ך עצמו, והיא שאותו איסור לסייע (הנלמד מקל וחומר מחיוב ההפרשה, כפי שהסביר הר"ן עצמו) חל רק המקרה של ישראל שרוצה לעבור עבירה, אבל לא במקרה של עובד כוכבים וישראל מומר. ואם כן במקרה בו עוסק הסעיף הוא בשלחן ערוך, כלומר במקרה של מכירת חפצא דעבודה זרה לעובד כוכבים, ודאי יהיה מותר.

מהו הבסיס לחילוק בין ישראל לעובד כוכבים ומומר? מדברי הש"ך משמע שחיוב ההפרשה הוא רק בישראל קטן, וא"כ הקל וחומר הוא לישראל גדול אבל לא לגוי. הדגול מרבבה במקום מבאר יותר

הא ודאי דישראל מומר אף על פי שחטא ישראל הוא, ואם כן מה בינו לשאר ישראל לעניין להפרישו מעבירה? אבל נראה לענ"ד כוונת הש"ך דאף בישראל אין מצווין להפרישו כי אם כשעובר בשוגג ויש ביד איש אחר להפרישו חייב להפרישו וכמו בקטן אוכל נבלות שהקטן שוגג הוא ... אבל בישראל דרוצה לעבור במזיד על איזו עבירה, אפילו אינו מומר גמור אין ישראל אחר מצווה להפרישו לדעת הש"ך. ומומר דנקט הש"ך ... דכל עובר עבירה במזיד יקרא מומר לאותו דבר.

לפי המהלך הזה עולה שכולם מסכימים בסופו של דבר לרעיון של המרדכי, שאם חומר המיוחד לפולחן עבודה זרה נמצא למכירה בחנויות הרי **שמותר** לישראל למכרו לגוי מפני שזהו חד עברא דנהרא.

הבעיה בתפיסתו זו של המרדכי היא ברורה: יש כמה סוגיות שבהן עולה איסור לפני עיוור, דוגמת הסוגיות בעבודה זרה בהן מדובר על מכירת בהמה לגוי שיכול להקריב אותה לעבודה זרה (ונמצאתי מכשילו בדבר שכן נח מצווה עליו), המשניות במסכת שביעית המדברות על איסור למכור כלי עבודת הקרקע למי שחשוד על השביעית בשנת שמיטה, האיסור למכור לגויים כלי נשק ודומיהם. אם צודק המרדכי, נמצא שכל האיסורים האלו חלים אך ורק כאשר אין להשיג בשוק חפץ מקביל בו ניתן לבצע את העבירה.

הגר"א (קנא ה) אכן חולק מסיבה זו:

דינו של המרדכי לא נראה ... דדוקא באית ליה אמרו שם דאינו עובר ולא במוצא (כלומר הגמרא התירה למכור בהמה לגוי דוקא אם יש לגוי בהמה אחרת, ולא העמידה את דין לפני

¹ כל הדיון קצת בעייתי, שכן להלכה נפסק שקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו.

בכל מקרה, לאורך המאמר הזה איני דן באיסור "מסייע" זה שחל גם בחד עברא דנהרא, הן מפני שתחולתו לא ברורה, והן מפני שבכל מקרה אני מביא מקרים שבהם הפוסקים דנו להיתר או לאיסור במעשה מסוים, כלומר חשבונם מכיל כבר גם את האיסור דרבנן הזה. לכן נראה לי שלדיון בשאלות מסייע לא תהיה השפעה על הטענות שהעליתי בדברי הסיכום לקמן.

² לפי זה, אם בסופו של דבר הרמ"א אומר ש"נוהגים" להקל כסברת המרדכי, פרושו של דבר שהמנהג שלא לחוש לאיסור מסייע אלא רק ללפני עיוור.

עוור רק כאשר אין בהמות בשוק). דאם לא כן תיקשי ההיא דנדרים סב: (שם מסופר על רב אשי שמכר יער לעובדי אש, והגמרא אומרת שאין בזה משום לפני עוור כי רוב עצים להסקה ניתנו) – וכי לא היה עצים בעולם³? ... דוחק גדול (לומר שבכל המקרים שנאסרו במשניות ובגמרא מדובר במצב בו החפץ הנמכר אינו ניתן להשגה בשוק).

ודברים דומים הביא בעל הפתחי תשובה (שם ב) בשם האמונת שמואל.

רמת הקושי שמציבה טענתו של הגר"א תלויה בשאלה המציאותית, כיצד נראתה עסקה של קנית בהמה, נאמר, בבבל של ימי האמוראים. אפשר לחשוב על שוק בהמות גדול בו יש הרבה מוכרים וקונים (כך כנראה תפס הגר"א, ולכן הקשה) ואפשר לדמיין איזה כפר קטן בו רק מדי פעם מישהו מוכר בהמה שראויה לקרבן, ואז אולי אפשר להבין שבאמת אם אין לגוי בהמה לא קיימת באותו רגע אלטרנטיבה לזו שמוכר לו היהודי, ונסתלקה קושיית הגר"א.

ה"חוות יאיר" (סימן קפ"ה) הרגיש בקושי דומה ונתן הסבר שנמצא איפה שהוא באמצע, בין שתי הסיטואציות שתיארנו לעיל. השאלה שעמדה בפני החוות יאיר נגעה ליהודי שעסקו בבהמות שחוטות והיה רגיל למכור את חלק האחוריים של הבהמה (שיש טורח לנקרו מגיד ומחלב) ואת הבהמות הטריפות לשותפו הגוי. עד כאן הכל טוב ויפה, אבל "מקרוב נשא הערל מומרית וילדה לו בנים" – ונוצרה בעית לפני עוור במכירת אותו בשר אסור לגוי המאכיל את אשתו ובניו שהם יהודים על פי דין.

החוות יאיר מודע לכך שיהודים נוהגים "למכור בגדי שעטנז למומרים וכן טריפות" על פי דברי הרמ"א בשם המרדכי, אבל הוא מעיר כי מסוגית הגמרא שלפנינו עולה ש"אי לית ליה בהמה לדידיה אסור משום לפני עוור אף על גב דמצי לקנות מאחרים". החילוק שלו, אם הבנתי נכון, הוא בין סחורה סטנדרטית שניתן להשיג אותה בשוק לבין סחורה בה לכל מוצר ייחוד משלו והמחיר אינו קבוע. לכן הוא אסור למכור יין נסך למומר "דגם כן לא בריא שאפשר להשיג כרצונו יין טוב ובדמים כזה". באופן כזה אפשר להבין שגם אם בעיר או בכפר היו בכל רגע בהמות למכירה, הרי שעסקת קנית הבהמה איננה סטנדרטית: הקונה בא, רואה את הבהמה ומחליט שהיא מוצאת חן בעיניו, מתמקחים על המחיר וכו' – לכן יהיה אסור ליהודי להציע בהמה למכירה לגוי שאין לו כזו.

הכתב סופר (יו"ד פ"ג) תרץ את קושיית הגר"א באופן אחר: שאכן איסור לפני עוור מסתלק לא רק כאשר יש לנכרי בהמה אלא גם כשהוא יכול לקנותה בשוק, ומה שנקטה הגמרא שדווקא כאשר יש לו בהמה מותר, זה להשמיענו שאם הטעם הוא "משום הרווחה" אז אסור אפילו אם יש לו בהמה (וכל שכן אם יכול לקנות). מכל מקום גם הוא מציע סברה דומה לזו של החוות יאיר, ומחלק בין המקרה בו המוכר האלטרנטיבי נמצא "במקום שדר בו" לבין מצב בו "צריך לאיטרוחי טובא ללכת למרחקים" כדי לרכוש את דבר האיסור, שאז יש במכירתו לפני עוור.

אי וודאות בעשיית האיסור

במקביל לשאלה למה נקרא תרי עברא דנהרא, כלומר כמה קשה צריך להיות לעבריין להשיג את החפץ האסור, אפשר לשאול גם עד כמה יש לחוש לכך שמישהו אכן יעבור את העבירה. יהודי פלוני מבקש ממני חתיכת חזיר: האם אסור לי לתת לו אותה? אולי הוא רק רוצה לתת ממנה לשכנו הגוי? ואולי הנזיר רוצה לשפוך את היין במסגרת התערבות עם חברו?

³ מעניין לציין שמה שהיה פשוט להגר"א היה פשוט להיפוך ליד מלאכי (הו"ד בשד"ח ב' 108) ששאל מה היתה הבעיה באותו יער של רב אשי הרי ודאי שהיו עצים אחרים לקנות, ובאמת בשדי חמד הנ"ל מסיק "בהכרח לומר דלא היו יער ועצים אחרים שכיחי לקנות". עין שם שהביא כמה דעות לעניין חפץ הנצטא למכירה, כאלו האוסרים לגמרי, הסוברים שאסור מדרבנן וכאלו המתירים. סיכום של דעות פוסקים שונים בנושא אפשר לראות גם בשד"ח הנ"ל (מערכת ואו כלל כ"ו) בסעיף ט.

שורת משניות בפרקה החמישי של מסכת שביעית אוסרת למכור לחשוד על השביעית בשנת השמיטה חפצים המשמשים לעבודת הקרקע, כמו העול והמזרה והדקר וכדומה, אבל מתירה למכור לו דברים שאין ודאות שיעבדו בהם בשביעית, כמו פרה חורשת שאפשר לשחטה או מגל שיכול לשמש לקצירת כמויות קטנות באופן המותר.

טעם איסור מכירה זה הוא ככל הנראה לפני עיוור (כך פותח הרמב"ם את ביאורו לסדרת המשניות "אמר ה' ולפני עיוור לא תתן מכשול ... אסור לסייע לעבריינים בעשית העבירות", וכך מסביר רש"י כי הגמרא בעבודה זרה טו: מנסה ללמוד ממשניותינו "דהיכא דאיכא למיתלי במכירה דלפני עור תלין לקולא"), ואם כן עולה שבמקרה של ספק אם הסיוע עלול לגרום לעבירה מסתלק האיסור של לפני עיוור והמכירה מותרת. מתי יחול האיסור? רק אם במידה סבירה של וודאות ניתן להניח שהחפץ ישמש לעבירה.

כאן עולה קושיה המקבילה לזו ששאל הגר"א לעיל. לפי העקרון הזה צריך יהיה לפרש שהמכירה לגוי שלשה ימים קודם אידיהם היא באופן שודאי לו שאותה בהמה תשמש את הגוי לקרבן – זה לא סביר לפחות כמו הטענה, אותה שולל הגר"א שמדובר באופן שאין בהמות למכירה.

הריטב"א (ע"ז יד: ד"ה מי דמי) כותב כך:

אין לאו דלפני עיוור אלא כשנותנו למי שיעשה בו עבירה ודאי. ורבנן אסרו אפילו סתמו היכא שיש רגלים לדבר לחוש שיעשה בו זה עבירה ועשו סתמו כפירושן, וכל היכא דאיכא למיתלי לקולא דלאו לעבירה בעי ליה אוקמוה רבנן אדינא והתירוהו.

מפשט דברי הריטב"א עולה שיש שלש דרגות: איסור דאורייתא כשהעבירה היא "ודאי" (כוונתו מן הסתם לדרגת וודאות גבוהה, כגון שהנזיר מבקש את כוס היין בנסיבות המראות בוודאות שהוא מתכוון לשתות אותה), איסור דרבנן כש"יש רגלים לדבר לחוש" שיעשה עבירה, והיתר "כל היכא דאיכא למיתלי לקולא". החילוק בין הדרגה השניה לשלישית אינו ברור כל כך, אולי כוונתו שהתליה לקולא צריכה להיות סבירה, ולא באופן רחוק.

איך שלא יהיה, ניתן לתהות איך יסביר הריטב"א את סוגית הגמרא האוסרת למכור בהמה לגוי שלשה ימים לפני אידיהם אלא אם כן יש לו בהמה אחרת. מה נפשך: אם ברור לגמרי שגוי הקונה בהמה שלשה ימים לפני אידיהם מתכווין להקריב אותה – מה זה משנה אם יש לו כבר בהמה אחרת בבית? מאידך אם אפשר לתלות בהיתר (כלומר אם סביר להניח שהוא קונה את הבהמה בלי קשר לענייני עבודה זרה) – למה צריך שתהיה לו בהמה נוספת?

כמובן שאפשר לטעון שהבהמה הנוספת היא זו שיוצרת את הספק, כלומר אנו מניחים שהגוי ודאי יקריב בהמה לעבודה זרה ביום אידו, לכן אם אין לו בהמה אחרת יש בעית לפני עיוור, אבל אם יש לו אחרת אפשר למיתלי לקולא. טענה כזו עובדת לכאורה מצוין בשיטת הריטב"א, אבל על פניו היא איננה מסתדרת עם לשון הגמרא האומרת שההיתר שהבהמה השניה יוצרת בנוי על חד עברא דנהרא ולא על הספק איזו בהמה יקריב⁴.

⁴ החזון איש (זרעים שביעית י"ב ט') לקח את עניין הספק לכיוון אחר:

ונראה דהא דהקילו חכמים בספק, אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עור והיה ראוי להחמיר בספיקות, משום דאם באנו להחמיר בספיקות נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושלוש מעצמנו ומהם, והן רק ע"ה וחייבין אנחנו להחיותם ולהיטיב עמם וכש"כ שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם ועוברין על לא תשנא ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו (ואף למכור לעכו"מ כן שגם הן מזהרין על השלום עם ישראל) ... והלכך שקלו חז"ל בפלס עד כמה שיש להתנהג לקונסם ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרום מכשולים יותר גדולים להם ולנו והכריעו לאסור למכרם בזמן שהוא ודאי לעבירה ולהתיר בספק וזו דרך הממוצעת והישרה ...

מעניין לציין שהמחנה חיים (חלק א' סימן מ"ז) מתבסס על שיטת הריטב"א הזו כאשר הוא דן בשאלה של

ישראל האופה לחם למכור ... וראה כמה פעמים שבאים מעוברי דרך ולוקחים ואוכלים בלא נטילת ידים ובא ושאל לפני אם לא ישא עון בדבר הזה כי הוא לבד מוכר לחם ואם לא ימכור להם לא ימצאו להם לאכול ...

והוא מתיר מפני שזהו ספק איסור שהרי לגבי כל קונה ניתן להסתפק,

אולי נטל ידיו שחרית והתנה לאכול כל היום ונזהר בידים ... או דילמא רוצה לאכול פחות מכזית דלא צריך נטילת ידיים ... או דלמא הוא קונה ולא יאכל עד שיטול ידיו ...

כאן יש חידוש מסוים ביחס לשיטת הריטב"א המקורית, מפני שלא מדובר על מעשה בודד אלא על אלפי מעשי מכירה בודדים שבאודאי אין ספק שבאחד מהם לא יהיו לפני ההיתר האלו ובכל זאת כל אחד ואחד מהם מותר מחמת הספק (עין ריב"ש סימן שצ"ד).

תוספת באותו סוג של עבירה

המחנה חיים בתשובה אחרת (חלק א' סימן מה) נותן זווית קצת שונה. הוא מציג את השאלה הבאה: נניח שיש נזיר שמחזיק בידו כוס יין, והוא מבקש ממני עוד כוס (בסיטואציה של תרי עברי דנהרא, כלומר הנזיר לא יכול להגיע אל הכוס השנייה בלי סיוע שלי) מתוך מטרה ברורה לשתות את שתיהן. מבחינה הלכתית יש כאן שני איסורים נפרדים⁶. אם כך, על פניו אין זה שונה מנזיר שמחזיק בידו כוס יין ומבקש ממני חתיכת חזיר שנמצאת בעברו השני של הנהר. בכל זאת, טוען המחנה חיים, במקרה של שתי כוסות יין אין בהושטת הכוס השנייה איסור של לפני עיוור. טענתו חוזרת באיזשהו מקום לארגומנט שהציג הגר"א אבל באופן הפוך. הלא הגמרא התירה לי למכור לגוי בהמה לפני אידיהם אם יש לו בהמה אחרת. מה עוזר לי שיש לו בהמה בבית? אולי הוא יקריב את שתיהן? מכאן מסיק המחנה חיים שאם יש לאדם את האפשרות לעבור את סוג העבירה הזה, מה שאני אגרום לו להרבות העבירה אינו בגדר לפני עיוור.

הדברים מפורשים (כפי שציין המחנה חיים) בריטב"א לעבודה זרה דף ו':

כל היכא דמצי עביד איסור שלא על ידינו ליכא משום לפני עוור, ואע"פ שאפשר שהוא מרבה באיסור על ידינו לא חיישינן, אבל מכל מקום אי תבע ליה בפירוש לאיסורא נהי דמשום לפני עוור ליכא משום מסייע ידי עוברי עבירה ... אסור.

אם אני מבין נכון את החזו"א הרי שלדעתו יש כאן שני שלבים: שלב ראשון בו הספק מוריד את איסור הלפני עיוור דאורייתא לרמה של ספיקא דאורייתא לחומרא שהוא דרבנן, ושלב שני בו רבנן מקילים בסוג הספיקות הזה כדי לא ליצור מכשולות גרועים יותר.

עם זאת, צריך להבין מדוע הנימוק שנותן החזון איש לא עובד גם ברמת הדאורייתא. גם אם ברור לי ללא שום ספק שאני מושיט כוס יין לנזיר שישתה ממנו, למה אינני יכול לטעון (בהנחה שהמציאות תומכת בדברי, כמובן) שייגרמו מכשולות יותר גדולים אם לא אושיט לו? נניח שיש נזיר שמבקש ממני כוס יין, ואיכשהו אני יודע בוודאות שאם אושיט לו הוא ישתה ואם לא אושיט לו הוא יחלל שבת ויעבוד עבודה זרה ואחרים ילכו בדרכו. למה לא אוכל להפעיל את השיקול לפיו יהיה הרבה יותר מכשול אם לא אושיט לו, אף שמדובר באופן בו אין ספק?

⁵ אלא אם כן נצרף את דעת הריטב"א שהביא המחנה חיים שנצטט בהמשך, שאם יש לנזיר כוס יין מותר לתת לו עוד כוס יין. במקרה כזה נאמר שתפקיד הבהמה השניה הוא בתור כוס היין הראשונה של הנזיר, אלא שנצטרך לפרש שזו משמעות הלשון חד עברא דנהרא, וא"כ שיטות הריטב"א משתלבות זו בזו.

⁶ ראה מכות ג' משנה ז' "נזיר שהיה שותה ביין כל היום ... אמרו לו אל תשתה אל תשתה והוא שותה, חייב על כל אחת ואחת.

ברור מדברי הריטב"א שאפילו כאשר מטרת ההושטה היא בבירור לצורך עבירה, היא לא נאסרת מצד לפני עוור (על מסייע נדון בהמשך) אם זו רק תוספת בעברה קיימת. דברים דומים מביא המחנה חיים בשם השיטה מקובצת לבבא מציעא (שבעצמו מצטט את הריטב"א), שם מבואר שאם ישנו רועה בהמות הנוהג לרעות את בהמותיו בשדות זרים אזי אין איסור לפני עוור לשכור אותו כרועה עבור הבהמות שלך (כל זמן שיש לו בהמות משלו שהוא ממילא יוצא איתן למרעה⁷).

פעולה "כדרכו" הגורמת לפני עוור:

הרש"ז אוירבך (במאמרו "בירורים וספקות בעניין פקוח נפש דוחה שבת", מוריה ט"ז) מנסה להצדיק את פסקו של ספר שמירת שבת כהלכתה, המתיר לחולה שאין בו סכנה (כזה שלא הותר לעשות מלאכות דאורייתא עבורו בשבת) לפנות אל רופא חילוני שיטפל בו "גם אם הוא יודע שהרופא יכתוב לו מרשם"⁸

ובכן, מדובר בחולה שאין מקום להתיר איסורי דאורייתא כדי לטפל בו, ובכל זאת מותר לו ללכת לרופא גם אם הוא יודע בוודאות שהרופא יכתוב לו מרשם ויחלל את השבת באיסור גמור. למה? מדוע אין כאן בעיה של לפני עוור?

רש"ז אוירבך טוען שיש כאן היתר הבנוי מצירוף של שני גורמים. האחד הוא שהחולה נוהג כדרכו, כלומר פועל על פי זכותו כפי שפועל אדם סביר

דהואיל ומאן דכאיב כאיבא אזיל לבי אסיא והרופא חייב מן הדין לרפאותו ולכן כיון שהחולה עושה כדון לדרוש מהרופא רפואתו אינו חייב כלל להתחשב בזה שהרופא ממית את עצמו ועובר ללא שום צורך על איסורי תורה ואין החולה עובר כלל בלאו של לפני עור ... הואיל וצריכים להציל את החולה מסבלו אין לחוש לזה שהרופא הוא עבריין ומחלל שבת ללא שום צורך.

נדמה לי שברמה מסוימת של פעולות אנושיות מדובר (כאמור לעיל) בסברה פשוטה. נניח שהשכן שלי החליט לסגוד לי ולהשתחוות לפני כל פעם שאני יוצא מהבית, האם בשל כך יהיה עלי להסתגר כדי לא להכשל באיסור לפני עוור של עבודה זרה? האם על האדם להמנע מקניית רכב חדש ונוצץ כדי שלא להכשיל את שכניו באיסור לא תחמוד ולא תתאוה? האם אסור לראש עיר לקבל החלטה שהוא יודע שתהיה שנויה במחלוקת, כדי להמנע מלפני עוור בעניין לשון הרע ורכילות? נראה שלא שייך ליישם את דיני לפני עוור על מעשים יומיומיים שאנשים עושים כדרך העולם ושאינן להם קשר בסיסי לעברה.

המקרה בו דן הרב אוירבך הוא קצת יותר מסובך. כאן אדם נכנס לאינטרקציה עם אדם אחר (החולה עם הרופא, נאמר) מתוך ידיעה ברורה שבהקשרה של אותה אינטרקציה השני יעשה איסור תורה. לא שאני הולך לתומי ברחוב והוא משתחוה לי, אלא, נאמר, אני אומר "בוקר טוב" לאדם שאני יודע שהוא יעשה עבירה מסוימת ברגע שישמע את האיחול הזה. מקרה דומה הוא המקרה בו דנו הפוסקים שהובאו בשדי חמד (כרך ב' עמוד 141) בו אדם מנצל את זכותו בבית הדין ומשביע את הצד שכנגד, למרות שברור לו במאה אחוז שהלה עומד להשבע לשקר (זאת אומרת, גם הוא לא ירויח כלום מהשבועה, וגם השני יכשל בעברה חמורה).

⁷ לכאורה היה מקום לומר שאם מסרתי בהמה לרועה שלקח אותה לשדה של אדם אחר ושם היא אכלה מפרי השדה, גם אם לא עברתי על איסור גזל שמייחסיים אותו לרועה, הרי נהיית מאכילת הבהמה ואני חייב לשלם לבעל השדה לפחות את ערך השבח שלה או את ערך המזון שחסכתי, כמו שאנו רואים במשנה ריש פרק הכונס "נפלה לגינה ונהנית משלמת מה שנהנית".

⁸ הוא עומד על הצורך שהחולה יגלה דעתו בפני הרופא שאינו מעוניין בכתיבה זו, אבל אין לכך, על פניו, קשר להלכות לפני עוור.

במקרים האלו דורש הרב אוירבך שני תנאים. האחד, אותו ראינו לעיל, הוא שמדובר ב"זכות" של המכשיל (זכותו של החולה לקבל טיפול, או זכותו של התובע להשביע את הנתבע, או – כפי שנראה מיד – זכותו של אדם לנסות להגן על עסקאות שביצע מפני ערעור). התנאי השני הוא

(כ) *שנותן את גוף האיסור או אפילו מוכר לו מחרישה בשביעית ... אסור.*

כלומר ההיתר הוא רק כאשר אין כאן הושטה של חפצא של איסור. לכן מי שמוכר מחרישה בשביעית, כיוון שבאותה שנה זהו חפצא של איסור, אסור גם אם יש לו חנות למחרשות והוא מוכר כדרכו.

רש"ז אוירבך למד את דינו מן הגמרא בעבודה זרה (יג.) המתירה ליהודי לקנות מעכו"ם בתים ושדות "וכותב ומעלה בערכאות שלהם", למרות שהדבר הזה יגרום לעכו"ם ללכת לעבוד עבודה זרה "מפני שהוא כמציל מידם", בניגוד לקניה מתגר שמשלם מכס לעבודה זרה מרווחיו שהיא אסורה. כלומר בנסיבות כאלו, שבהן היהודי נוהג כדרכו (קונה, או רושם את קניותיו בערכאות כדי למנוע ערעור עתידי) עדיין אסור לעשות זאת אם החנות מעבירה לעבודה זרה אחוז מהרווחים (כי אז הוא מושיט למוכשל חפצא של איסור) אבל מותר אם הוא אינו מבצע הושטה שכזו.

סיכום

עקבנו כאן אחרי כמה נושאים הקשורים לאיסור לפני עוור ולהיתרים שיכולים להיות לאיסור זה,

- כשניתן לקנות את החפץ של האיסור במקום אחר.
- כשיש לעובר העבירה את חפץ האיסור והמושיט רק מוסיף.
- כשיש ספק אם ההושטה תביא לעשית איסור.
- כשהמושיט פועל כדרכו או בהתאם לזכויותיו.

חייבים להודות שקשה מאד לסדר את כל ההיתרים האלו בסוגיות השונות בגמרא ובמשנה, כלומר להבין מדוע מותר למכור לחשוד על השביעית פרה מפני שתולים שהוא ישחט אותה (סומכים על הספק) אבל אסור למכור לגוי בהמה לפני אידיהם ולא חושבים שאולי ישתמש בה לחרישה או ישחט אותה שלא במסגרת פולחנית, או למה האב המכה בנו גדול, שאינו מושיט לו חפצא של עבירה ולכאורה פועל בהתאם לזכויותיו, נחשב כמי שמכשיל אותו באיסור (כי יש חשש שהבן יכה אותו בחזרה). מצד שני לכל אחד מן ההיתרים יש לכאורה מקור ברור בגמרא או במשנה.

בדורנו, אם נצרף יחדיו את כל ההיתרים יהיה איסור לפני עוור נדיר מאד. כמעט בכל מצב יש למי שמעוניין לעשות עבירה מסוימת אפשרויות רבות ושונות להכשל, פעמים רבות אפשר להעלות ספק בשאלה אם ההושטה תביא לידי עבירה וכן הלאה. מאידך, אם נתעלם מכל ההיתרים אזי כמעט לא ניתן יהיה ליהודי לחיות בחברה. האם מותר לי למכור מוצרי מזון לאנשים שעלולים לאכלם בלי ברכה? למכור ניירות לאנשים שעלולים לכתוב או להדפיס עליהם בשבת? להכנס בשיחה עם אדם שאינני מכיר את מצב הקפדתו על הלכות שמירת הלשון?

בהנתן כל הנ"ל, אני מתקשה להבין כיצד, בהנחה שלא קיים דין אחר המחייב את האשה לכסות חלקים מגופה, ניתן לטעון שיש עליה בכל זאת חובה כזו בגלל איסור לפני עוור, כלומר מפני שהיא מכשילה את הגברים בהרהורים או בראיות האסורים עליהם. על פניו היא פועלת "כדרכה" (נזכור – אנו מניחים שאין עליה חיוב אחר לכסות את גופה), היא אינה מושיטה חפצא של איסור, לגבי כל אדם יש לפחות ספק אם הוא יכשל בה (כפי שראינו לעיל במחנה חיים, לפחות לדעתו חוק המספרים הגדולים לא משנה את הדין הזה), ויש מספיק נשים אחרות שהולכות שלא בצניעות. כפי שכתבתי, אין שום בעיה להתווכח על כל אחד מההיתרים האלו או על כולם, אבל אז ייאסרו כמעט כל הפעולות היומיומיות שאנו מבצעים ושמעורבים בהן אנשים אחרים.